

Ключевые слова: рыцарь, поэт, интертекстуальность, «лжерыцарь», Средневековье, трубадур.

Summary

In this article some functions of intertextuality of Lina Costenco's writing creativity are shown and the specificity of their representation in literature teaching process is presented, particularly in the theme «The creativity of provencal troubadours».

Key words: a knight, a poet, intertextuality, «false knight», the Middle Ages, troubadour.

Література

1. Ковбасенко Ю. Література постмодернізму: По той бік різних боків / Юрій Ковбасенко // Зарубіжна література в навчальних закладах України. – №5. – 2002. – С.2-12.
2. Костенко Л. Сад нетанучих скульптур: Вірші, поема-балада, драматичні поеми / Ліна Костенко. – К.: Рад. письм. – 1987. – 207 с.
3. Моренець В. Культура какби // Поезія Ліни Костенко в часах перехідних і вічних: Матеріали круглого столу / Ред.-упоряд. Т.В. Шаповаленко/ В.Моренець. – Х.: Прапор, 2006. – 27
4. Нечволод Л.І. Сучасний словник іншомовних слів. Харків: ТОРСІНГ ПЛЮС, 2007. – С. 525.
5. Панченко В. Нетанучі скульптури Ліни Костенко / В.Панченко// Вітчизна. – 1998. – №8. – С. 179.
6. Яковець А. «Я вибрала ... Долю, а не вірші» // Поезія Ліни Костенко в часах перехідних і вічних: Матеріали круглого столу / Ред.-упоряд. Т.В. Шаповаленко. – Х.: Прапор, 2006. – С. 62.

УДК 373.5.016:[821.161.2]

Анастасія Жарик

(Вінниця)

МЕТОДИКА КОМПАРАТИВНОГО ВИВЧЕННЯ ТВОРІВ СОНЕТНОГО ЖАНРУ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ І ЗАРУБІЖНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

У статті представлено методику компаративного вивчення поезії сонетного жанру на уроках української та зарубіжної літератури на матеріалі творчості Лесі Українки та Анни Ахматової. Акцент зроблено на використанні методів та прийомів порівняльного аналізу сонетів представниць різних літератур.

Ключові слова: компаративне вивчення, сонет, побічні форми, мотив, образ, методи і прийоми вивчення літератури.

Компаративне вивчення мистецьких явищ передбачає виявлення й аналіз міжлітературних зв'язків на основі зіставлення творів двох чи кількох письменників одного чи різних історичних періодів. Реалізація такого виду аналізу в системі шкільної літературної освіти потребує від учнів достатніх літературознавчих знань та розвинених аналітичних умінь. Шкільна практика засвідчує, що особливі труднощі старшокласники відчують при компаративному аналізі лірики, що зумовлено специфікою цього літературного роду – відсутністю сюжету, метафоричністю мови, вираженням авторської позиції через почуття ліричного героя тощо. Учням нелегко здійснювати порівняльний аналіз сонетів майстрів слова різних літератур, оскільки це потребує ґрунтовних теоретичних знань про сонетний жанр та його численні різновиди, передбачає наявність широкого літературознавчого тезаурусу з української та зарубіжної літератур, а також достатнього рівня сформованості вмінь компаративного аналізу. Усе вищезазначене зумовлює актуальність нашої розвідки.

Її мета – розробити ефективні методи і прийоми компаративного аналізу такого специфічного жанру лірики як сонет шляхом зіставлення творів поетів різних літератур.

Матеріалом дослідження є сонети Лесі Українки та Анни Ахматової. Творчість цих мисткинь привертала увагу численних вітчизняних та зарубіжних літературознавців, зокрема М. Мороза, А. Дибби, В. Агєєвої, Т. Гундорової, В. Гуменюка, М. Жулинського, Р. Кухаря, П. Лоренцо, А. Криловця, Л. Мірошніченко, Я. Поліщука, Л. Скупейка, Н. Недоброва, А. Павловського, А. Наймана та ін. Маємо окремі праці, присвячені порівнянню творчого шляху української та російської поетес, компаративному вивченню їхньої лірики. Проте порівняння сонетарію Лесі Українки та А. Ахматової досі не було предметом спеціального дослідження, саме тому є актуальним компаративне вивчення особливостей творів сонетного жанру української та російської поетес.

На сьогодні в школах вивчаються сонети багатьох українських та зарубіжних письменників: І. Франка, М. Зерова, М. Рильського, В. Симоненка, Д. Павличка, Ф. Петрарки, В. Шекспіра, А. Міцкевича, Ш. Бодлера, Р. М. Рільке та ін. [10]. Серед персоналій майстерних сонетярів є також постаті Лесі Українки та А. Ахматової, які зробили помітний внесок у розвиток цього жанру. Їхні сонети можна аналізувати на інтегрованих уроках української та зарубіжної літератури в 10 або 11 класах.

Оскільки з жанром сонета учні знайомляться в 9 класі, коли вивчають літературу епохи Відродження, то тепер необхідно актуалізувати набуті знання. Вони згадують дефініцію сонета, отримують інформацію про його генезу у світовій літературі.

Використовуючи *теоретико-літературний коментар*, словесник підкреслює, що від часів гуманістично наснаженого Ренесансу й до динамічного сьогодення сонет є чи не «найспокусливішим жанром лірики». «Сонет – це шляхетно... і, висловлюючись у стилі лицарських романів, – куртуазно» [11, 182]. Можливо, він спочатку був окремою строфою провансальської лірики і входив як складова в кансони трубадурів [5, 111]. За загальноновизнаною версією, батьківщиною сонета вважають Італію й навіть конкретніше – Сицилію. Хто був його творцем, невідомо, але можемо назвати ім'я поета, якому належать найдавніші друковані сонети, це – член свевського гуртка, нотар за фахом Джакомо да Лентіні (1241 р., Палермо). Дуже швидко сонет стає літературною модою, у цій формі пишуть любовні послання, висловлюються філософські та мистецькі погляди (трактати Леонардо да Вінчі), листуються друзі (Кавальканті й Данте).

Перша спроба теоретичного осмислення сонетного жанру, намагання виокремити його особливості зроблено в трактаті падуанського юриста й літератора Антоніо де Темпо «Про народну ритміку» (1332). У наш час маємо вже чимало літературознавчих праць, у яких можна простежити вужчі або ширші дефініції цього поняття. Вважаємо за доцільне використання в системі шкільної літературної освіти визначення терміну «сонет», що належить О. Галичу: «Сонет (італ. sonetto – звучати) – канонічний жанр ліричного вірша, який складається з двох катренів і двох терцетів (терцин), написаних переважно п'ятистопним ямбом з таким римуванням: *абба – абба – ввг – дгд* (хоча допустимі й інші конфігурації рим)» [4, 300].

Безпосереднє вивчення сонетарію Лесі Українки та А. Ахматової варто розпочати з *опрацювання біографій мисткинь*, з'ясування причин їхньої зацікавленості цим жанром. У ході виконання *пошуково-дослідницьких завдань* учні дізнаються, що інтерес Лесі Українки до сонета виявився вже в ранній період творчості: ще юнкою вона цікавилася складними європейськими жанрами й випробовувала свої сили в них. І хоча в поетичній спадщині поетеси нараховується лише 7 сонетів (без другої редакції поезії «Ға (сонет)»), проте літературознавці поцінують їх як суттєвий внесок у розвиток українського сонетарію, зважаючи на їхню змістову та поетикальну довершеність. У першій збірці «На крилах пісень» (1893), знаходимо сонети: «Ға (сонет)» (цикл «Сім струн»), «Сонет» («Натура гине – вся в оздобах, в злоті...»), «Остання пісня Марії Стюарт»; «9. Бахчисарай», «10. Бахчисарайський палац», «11. Бахчисарайська гробниця» (цикл «Кримські спогади»). Поза збірками був надрукований другий варіант поезії «Ға (сонет)», а також сонет «Дивлюся я на смерть натури...».

Прикметно, що А. Ахматова порівняно з іншими поетами «срібної доби» нечасто зверталась до однієї з улюблених на той час форм: у її

добробку знаходимо 16 сонетів: «Ответ», «Уединение», «Тебе покорной? Ты сошел сума!», «А, ты думал – я тоже такая...», «Художнику», «Семнадцать месяцев кричу...», «С Новым годом! С новым горем!..», «Ива», «Тень», «Надпись на книге «Подорожник»», «Постучись кулачком – я открою...», «Приморский сонет», «Отрывок», «Родная земля», «Не пугайся, – я еще похожей...», «Запад клеветал и сам не верил...». Крім того, мисткиня виявляла інтерес до української класичної поезії: переклала російською Франкову збірку «Зів'яле листя», а також кілька віршів П. Усенка. Українські майстри слова теж не залишили поза увагою ахматівську лірику: її перекладали В. Герасим'юк, Т. Крижанівська С. Жолоб, М. Москаленко, І. Римарук та ін.

Здійснивши перший крок компаративного аналізу – *порівняння історико-літературного матеріалу*, учні виокремлюють причини звернення обох мисткинь до сонетного жанру: глибокий інтерес до здобутків класиків світової літератури, що зумовив ґрунтовне вивчення їхньої творчості; вплив епохи модернізму, у якій сонет був домінантним жанром; бажання випробувати свої сили в канонічній формі.

Наступним кроком у вивченні сонетарію української та російської поетес стане *з'ясування подібностей у тематиці та поетиці*. Пропонуємо використати *групову роботу*: кожна динамічна група учнів досліджує твори певної тематики:

I – мотив смерті, фатуму, стоїцизму;

II – мотив творчості, натхнення;

III – мотив плину часу та вічності.

У першу чергу пропонуємо розглянути поезії «Остання пісня Марії Стюарт» Лесі Українки та «Приморский сонет» А. Ахматової, які за своєю тематикою належать до I блоку. Українська поетеса написала свій вірш, що став її першим сонетом, у 17 років, палко захопившись особистістю шотландської королеви. Можна висловити припущення, що романтично налаштовану юнку привабила ця легендарна постать та пов'язана з її образом тема страждання незвичайної особистості в її зіткненні з жорстоким світом. Поетеса усвідомлює непересічність Марії Стюарт, жінки з непростю долею, яка розривалась між особистими та громадськими інтересами. О. Борзенко зазначає, що «не останню роль для Лесі Українки відігравала й тема людини і фатуму, утілена в образі королеви, – найбільш яскраво це виявилось у мотиві смерті, передусім у тому, як саме людина сприймає й приймає свою смерть. В образі «славетної безталанниці» авторка виділила подиву гідну здатність зберігати своє «Я» навіть перед лицем смерті. Героїня цього сонета сповнена високого стоїцизму – в останні хвилини життя вона знаходить сили подолати страх, не дати йому паралізувати свою свідомість. Для Лесі Українки такий образ постає наочним утіленням її власних життєвих

ідеалів: не зраджувати себе, бути собою навіть у безнадійних ситуаціях, «без надії сподіватись» у змаганні з долею» [2, 8].

Загальноновизнано, що сонет – це поезія-роздум з потужним драматичним струменем, у якій авторська думка розвивається за визначеною схемою: теза, антитеза, синтез. Саме таку структуру має вірш А. Ахматової «Приморський сонет». Тут знаходимо спільний з «Останньою піснею Марії Стюарт» мотив смерті, заявлений уже в першому рядку: «Здесь все меня переживет...». Лірична героїня – особистість, яка прожила довге життя й на порозі вічності пізнала всю його сутність та глибину. У першій строфі, виписаній спокійним ритмом, формулюється теза: життя швидкоплинне, його кінець дуже близький:

*Здесь все меня переживет,
Все, даже ветхие скворешни
И этот воздух, воздух вешний,
Морской свершивший перелет* [1, 198].

Варто звернути увагу учнів, що вдаваний спокій порушується вже в другому рядку. Слово «все» ритмічно виділяється, супроводжується паузою, оскільки воно несе особливе смислове навантаження: «все» – це світ у широкому сенсі: від крихітних деталей, предметів, прикмет часу й навіть символів його швидкоплинності («ветхие скворешни») до невидимого, глобального («воздух»). Відтак читачі розуміють, що мова піде про одвічну життєву антиномію: миттєве й вічне, життя і смерть.

Друга строфа – це антитеза до першої, що увиразнюється словом «нездешней» (на противагу закінченню першої строфи – «здесь»). Читачі розуміють, що «здесь» уособлює життя, «нездешнее» – те, що знаходиться поза межами земного буття – там, де все не так, як тут. У Лесі Українки теж знаходимо протиставлення двох світів, земного й потойбічного, які вона називає «тут» і «там», причому останнє уточнюється словосполученням «у іншому краю»:

*Бо вже коли я тут недолі досить маю,
Хай буду я щаслива там, у іншому краю!* [7, 24]

Незважаючи на загальний похмурий настрій сонета, лірична героїня все ж таки непримиренно бореться за життя, палко вірить у щастя, якщо не в цьому, то в іншому світі. Учитель звертає увагу старшокласників на те, що сонет А. Ахматової, провідним мотивом якого є протиставлення життя і смерті, не містить власне самого слова «смерть», тобто спостерігаємо табу, якого немає в Лесі Українки: «Самої смерті прагну, більше вже нічого...».

У кінці розгляду першого тематичного блоку варто підвести підсумки у формі **бесіди чи слова вчителя**, де наголосити, що ахматівський сонет можна назвати **натурфілософським**, оскільки головними «дійовими особам» виступають явища природи: «воздух,

морской перелет, цветущая черешня, месяц, сиянье, стволы, аллея, пруд». У Лесі Українки ж переважають номінації, пов'язані з людською сутністю («тіло, серце, жаль-туга, мука, сила, лютість, щастя, безталання»), тому її сонет пропонуємо класифікувати як **психологічний**.

Слід зазначити, що Леся Українка повертається до мотиву смерті в поезіях «Сонет» і «Дивлюся я на смерть природи...», а її російська колега розкриває цю тему тільки в одному творі сонетного жанру. Вищезгадані вірші також натурфілософські, оскільки загибель людини й суспільства розглядається в них через призму загибелі природи:

«Сонет»

*Натура гине – вся в оздобах, в злоті, –
Останній усміх ясний посила
І краскою непевною пала,
Немов конаюча вродливиця в сухоті [7, 20].*

«Дивлюся я на смерть природи...»

*Дивлюся я на смерть природи, і блага
Я посилаю доленьці своїй,
Щоб і мені дала кінець такий,
Щоб я була спокійна в час конання [7, 80].*

Старшокласники з'ясовують, що в цих сонетах, як і в попередніх, немає табу на слово «смерть» – навпаки, воно ще настійливіше увиразнюється в синонімічних формах: «*гине, пала, умира, кінець, в смертним сні, труні, конання, темноти*».

Аналізуючи поезії II блоку, присвяченого темі творчості, натхнення, призначення митця, порівнюємо «Фа (сонет)» Лесі Українки та «Художнику» А. Ахматової. В **історико-літературному коментарі** вчитель повідомляє, що вірш української мисткині мав дві редакції: перша – у збірці «На крилах пісень», друга – поза окремими виданнями. Обидва варіанти дуже різняться між собою, спільною для них є лише перша строфа:

*Фантазіє! ти сило чарівна,
Що збудувала світ в порожньому просторі,
Вложила почуття в байдужий промінь зорі,
Що будиш мертвих з вічного їх сна... [7, 9]*

А далі бачимо абсолютно різний зміст і настроїв віршів, який доцільно прослідкувати з використанням **порівняльної таблиці**:

I редакція

*Життя даєш **холодній** хвилі в морі!
Де ти, фантазіє, там **радощі й весна**.*

II редакція

*Мету вказала **буйній** хвилі в морі, –
До тебе обертаюсь я **сумна**:
Скажи мені, фантазіє **дивна**,*

*Тебе вітаючи, фантазіє ясна,
Підводимо чоло, похиленеє в горі.*

*Фантазіє, богине легкокрила,
Ти світ злотистих мрій для нас
одкрила
І землю з ним веселкою з'єднала.*

*Ти світове з'єднала з таємним,
Якби тебе людська душа не знала,
Було б життя, як темна ніч,
сумним [7, 9].*

*Як допомогти в безмірнім людським
горі?*

*Як світ новий з старого
збудувати?
Як навчить байдужих почувати?
Як розбудити розум, що заснув?*

*Як час вернуть, що марне
проминув?
Як певною мету вказати
розначливим?
Фантазіє! Порадь, як жити
нещасливим? [7, 136]*

Порівняння показує, що перший сонет має світлий, мажорний настрій, тут спостерігається «опозиція темряви / світла, яка надалі буде однією з домінантних у ліриці Лесі Українки» [8, 30]. Другий сонет – це «низка риторичних запитань у мінорному дусі, які поетеса ставить перед нами не з метою отримання відповіді, а для увиразнення поетичного мовлення, задля акцентації уваги читача» [8, 30].

Компаративний аналіз віршів доньки Прометея з ахматівською поезією «Художник» засвідчує, що вона ближча за ідейно-тематичним звучанням до першої редакції вірша «Фа (сонет)». Це звернення до богині-фантазії – «чарівної сили», здатної творити й надихати. «Вона відкриває людині шлях до таємничого світу краси, привносить у буденність відблиск ідеалу, розширює межі людини й самого життя. Усвідомлення виключної ролі творчого начала в людському житті постає тут глибоко особистісним переживанням, відкриттям-освяченням, що переповнює душу ліричної героїні» [2, 9]. Леся Українка підкреслює творчу сутність праці митця, яка неможлива без натхнення та фантазії, увиразнюючи це нанизуванням дієслів «збудувати, вложити, будити, давати, одкрити, з'єднати». А. Ахматова виражає творчий первень діяльності поета одним-єдиним словосполученням «*благословенные труды*». Хоча російський сонет пов'язаний з темою творчості, але авторка привносить у її трактування свою оригінальну ноту, оживляє її пафосне звучання за допомогою детального опису пейзажу й поетизації кохання.

Спостереження за віршами приводить до висновку, що в них простежуються суголосні підмотиви:

- підмотив води – «*Життя даєш холодній хвилі в морі!*» (Леся Українка), «*И синь сегодня созданной воды*» (А. Ахматова);
- підмотив відродження – «*Підводимо чоло, похиленеє в горі*»

(Леся Українка), *«Там снова обрету я слезный дар»* (А. Ахматова);

- підмотив сну, мрійливості – *«Ти світ злотистих мрій для нас відкрила»* (Леся Українка), *«Подумай, и тончайшая дремота / Уже ведет меня в твои сады»* (А. Ахматова).

Аналізуючи вірші III блоку, що містить вірші зі спільним для обох поетес мотивом вічності й безупинності часу, звертаємось до Лесиних сонетів з циклу «Кримські спогади» («9. Бахчисарай», «10. Бахчисарайський палац», «11. Бахчисарайська гробниця») та ахматівських «Семнадцять місяців кричу...», «Тень», «Не пугайся, – я еще похожей...». Учні зауважують, що і в української, і в російської письменниці тема вічності й часу поєднується з темою смерті. Зокрема, у сонетах «11. Бахчисарайська гробниця» та «Семнадцять місяців кричу...» читаємо «смертоносні» слова: *«гробниця, кладовище, могили, спочили, кривава»*; *«палачу, казни, гибелью»*. Прикметним є той факт, що в обох поезіях смерть персоніфікується в образах світил: у Лесі Українки це сонце (*«Палкого сонця промені ворожі / На кладовище сиплються, мов стріли...»*), а в А. Ахматової – величезна зірка, можливо, теж сонце (*«И скорой гибелью грозит / Огромная звезда»*). У кількох сонетах зустрічаємо ще один спільний образ – тіні: *«З чужого краю тут співці бували / І тіні бранки любої шукали, – / Витає ж тут інша тінь, кривава...»* (Леся Українки «11. Бахчисарайська гробниця»); *«Тень твою зачем-то берегу...»* («Не пугайся, – я еще похожей...»), а також наскрізний образ у вірші «Тень» А. Ахматової.

Компаративний аналіз сонетарію української та російської мисткинь засвідчує, що їхні інтерпретації цього класичного жанру, крім спільних, мають ще й відмінні риси, які доцільно унаочнити у формі **порівняльної таблиці**:

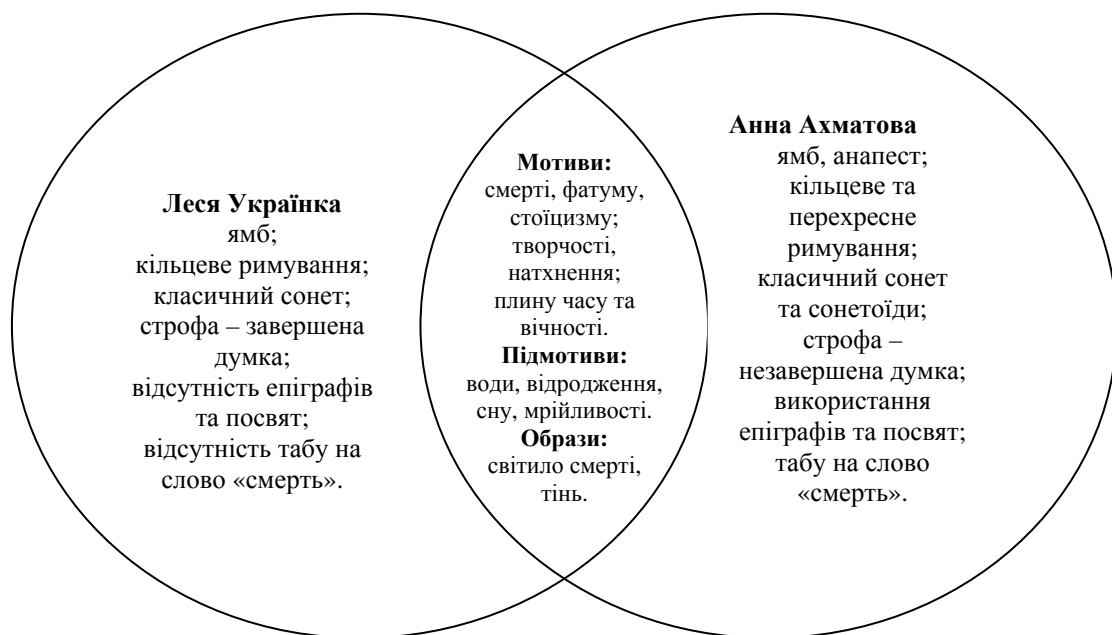
Леся Українка	Анна Ахматова
Використовує лише канонічну сонетну версифікацію (п'яти- або шестистопний ямб);	Поруч з канонічним сонетним віршуванням зустрічаються й неканонічні (трьох- або чотирьохстопний та вільний ямб, трьох- або чотирьохстопний анапест);
німецько-російський сонет;	італійсько-французький сонет;
немає побічних форм сонета;	Зустрічаються сонетоїди: «половинний» сонет («Отрывок»), «безголовий» сонет («С Новым годом! С новым горем!...»);
кожна строфа являє собою завершену думку й закінчується крапкою (окличним знаком);	строфи не завжди містять завершену думку, інколи закінчуються трикрапкою;

синтаксичний перенос частин фрази в інший рядок є лише в кількох сонетах;	синтаксичний перенос частин фрази в інший рядок простежується в багатьох сонетах;
сонети не мають епіграфів та посвят;	ці надтекстові компоненти використовуються в сонетах («Ответ», «Ива», «Тень», «Родная земля».

Підсумком компаративного розгляду сонетарію Лесі Українки та А. Ахматової може стати *брейн-стормінг* з обговоренням таких запитань:

- Хто з мисткинь частіше відходить від суворих правил канонічного сонета? Як ви оцінюєте їхнє звернення до сонетоїдів, розширення способів римування та віршових розмірів?
- Що засвідчує наявність спільних тем та мотивів у сонетарії української та російської поетес?

Спільне й відмінне у творах сонетного жанру Лесі Українки та А. Ахматової доцільно увиразнити в *діаграмі Венна*:

Отже, компаративне вивчення сонетів Лесі Українки та А. Ахматової збагатить літературний тезаурус старшокласників, розширить їхні знання про цю класичну віршовану форму, дасть імпульс до самостійної пошуково-дослідницької та читацької, а можливо, і творчої діяльності, тобто сприятиме підвищенню рівня літературної освіти сучасної молоді.

Анотація

В статтє представлена методика компаративного изучения поезий сонетного жанра на уроках украинской и зарубежной литературы на материале творчества Леси Украинки и Анны Ахматовой. Акцент сделан

на використанні методів і прийомів порівняльного аналізу сонетів представниць різних літератур.

Ключевые слова: компаративне вивчення, сонет, побочні форми, мотив, образ, методи і прийоми вивчення літератури.

Summary

The methodology of comparative study of sonnet poetry on the lessons of Ukrainian and Foreign Literature on the material of work of Lesia Ukrainka and Anna Akhmatova is represented in the article. The main attention is paid to using the methods and ways of comparative analysis of sonnets of the representatives of different literatures.

Key words: comparative study, sonnet, side forms, motive, image, methods and ways of study of literature.

Література

1. Ахматова А. Я – голос ваш... : збірник / Анна Ахматова. – М. : Кн. палата, 1989. – 383 с.
2. Борзенко О. Неокласицизм і неокласика в українській і світовій літературі / Олександр Борзенко // Наукові праці: Кам'янець-Подільський нац. ун-т ім. І. Огієнка. – Кам'янець-Подільський, 2009. – Вип. 19. – С. 7-10.
3. Братко В. Суворі традиції форми сонета у творчості поетів-акмеїстів / Валентина Братко // Всесвітня література та культура в навчальних закладах України. – 2010. – № 7/8. – С. 39-43.
4. Галич О. Теорія літератури : підручник / за наук. ред. О. Галича. – 3-є вид., стереотип. – К. : Либідь, 2006. – 488 с.
5. Качуровський І. Строфіка : підручник для студ. філол. фак. вузів / Ігор Качуровський. – К. : Либідь, 1994. – 270 с.
6. Куцевол О. Світ Шекспіра : посібник для вчителя / Ольга Куцевол. – Харків : Веста: Вид-во «Ранок», 2003. – 288 с.
7. Леся Українка. Усі твори в одному томі / передм. Миколи Литвинця / Леся Українка. – К. ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2008. – 1376 с.
8. Лисенко О. Формально-змістове порівняння сонетів Лесі Українки та Адама Міцкевича / Олександра Лисенко // Всесвітня література та культура в навчальних закладах України. – 2006. – № 6. – С. 30-32.
9. Літературні курси за вибором в умовах профільного навчання: 10 (11) класи: зб. програм [Текст] / Т.О. Яценко та ін. – К. : Педагогічна думка, 2011. – 88 с.
10. Літературознавчий словник-довідник / за ред. Р. Гром'яка, Ю. Коваліва, В. Теремка. – К. : ВЦ «Академія», 2006. – 752 с.
11. Назаров Н. Іван Франко і сонетярство: До 150-річчя з дня народження Івана Франка / Назарій Назаров // Всесвіт. – 2006. – № 7/8. – С. 182-184.